

Зямельнае права ў статутах 1529 і 1566 гадоў.

Зямельнае права Вялікага Княжства Літоўскага ўтваралася звычайным парадкам, шляхам рашэнняў, як вяліка-княжаскага і паноў—рады суда, гэтак і мясцовых судовых корпорацый. Неабходнасьць кодэфікацыі зямельнага права ўжо ў пачатку XVI веку была зусім яснаю для шляхецкага стану. Назьбіралася шмат розных судовых рашэнняў, якія неабходна было прывесці ў сыстэму і дадаць усім юрыдычным зямельным нормам, дзейнічаўшым на тэрыторыі Вялікага Княжства Літоўскага, адзінакавы характар.

Разьвіцьцё гаспадарчага жыцця, і ў сувязі з гэтым, мобілізацыя зямельнай уласнасьці, якая цяпер пачалася, настойчыва высювалі на першы плян пытаньне аб кодэфікацыі права наогул і зямельнага—ў прыватнасьці. Неабходнасьць кодэфікацыі права выразна вызнавалася земляўласніцкай клясай, якая выступіла на Віленскім сойме ў 1522 годзе з прапозыцыяй аб кодэфікацыі права наогул. В. К. і паны-рады павінны былі пайці на сустрэньне жаданьням шырокіх колаў земляўласніцкай клясы. Здавальненьне запатрабаваньняў шляхты выявілася ў выданьні статута 1529 года ў якім правы і прывілеі шляхты, як земляўласніцкага стану, атрымалі даволі поўнае і выразнае выяўленьне і адбітак. Агалошаны статут, гэтак званае першае рэдакцыі, зьмяшчаў у сабе права выключна земляўласнікаў. Іншыя вольныя грамадзянскія групы, закрануты ў статуте пастолькі, пасколькі яны ў тэй альбо ў другой ступені былі звязаны са служылым земляўладаньнем. Статут увёў зямельнае права, якое адналькова дзейнічала па ўсёй тэрыторыі Вялікага Княжства Літоўскага.

Шляхецкі стан, сабраўшы ў сваіх руках зямельны капітал вялізарнай вартасьці, вельмі раўніва адносіўся да сваіх інтарэсаў і імкнуўся забясьпечыць сябе ад магчымасьці пасяганьняў на свае зямельныя правы з боку чужаземцаў. Шляхта надзвычайна баялася пераходу нават часткі дзяржаўнага зямельнага капіталу ў чужаземныя рукі, праз раздаваньне чужаземцам рознага роду дзяржаньняў. Урад Вялікага Княжства Літоўскага быў прымушаны ў гэтым пытаньні солідарызавацца з інтарэсамі ўсяго земляўласніцкага стану. Ужо ў прывілеі Вел. Кн. Казіміра за 2 травня 1447 году маецца ўрачыстае дэклараваньне даваць уладаньні і пасады толькі адным тубыльцам ¹⁾. Аналёгічны артыкул маецца і ў прывілеі 1492 г. В. К. Аляксандра, ²⁾ і ў прывілеі 1506 г. В. К. Сыгізмунда, ³⁾ які ў падсумавальным выглядзе пацьвер-

¹⁾ Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства, 1910. Приложения. Привилей 1447 г. § 14.

²⁾ Тамже привилей 1492. г. § 16.

³⁾ Тамже привилей 1506, § 2.

джвае ўсе правы і прывілеі, атрыманыя шляхецкім станам ад папярэднікаў В. К. Сыгізмунда. Статутавая норма, абвяшчаўшая „Иж в землях наших того Великого Князства земель и городов мест“ дедитства, держанья и уряды будут раздаваться только прирочаным, а тубыльцом тых земель наших Великого Князства“, аканчальна замацавала гэтае права шляхты, яшчэ раней выказанае ў атрыманых ёю прывілеях ⁴⁾. Гэтым артыкулам Статуту шляхта забяспечвала сябе ад магчымага пранікнавеньня ў яе грамаду чужаземных элементаў. Аднак, вышэйпамянуты артыкул Статуту, ня гледзячы на свой катэгарычны тон, ня раз парушаўся вялікім князем. І палякі і маскоўцы, якія пападалі на тэрыторыю Вялікага Княжства Літоўскага, атрымлівалі ад В. К. старосты і дзяржаньні. На гэтым грунце створваліся непаразуменьні паміж В. К. і прадстаўнікамі шляхецкага стану.

Неабходнасьць больш сьціслага азначэньня юрыдычнай нормы ў адносінах права чужаземцаў на ўладаньне зямлёю, якая норма знаходзілася ў Статуце 1529 году, была зусім відавочнай. У гэтых адносінах Статут 1566 г. значна дэталізаваў палажэньне вышэйпаказанага артыкулу першага Статуту. У Статуце 1566 г. вышэй паказаны артыкул Статуту 1529 году атрымаў больш выразнае і пашыранае формуляваньне. Асноўны-ж зьмест артыкулу застаўся бяз зьменаў. Статут другога выданья стаў на тым пункце погляду, „штож в том панстве, Великом Князстве Литовском и во всех землях, ему прислухающих, достоинстей духовных и светских городов, дворов и грунтов старост в держании и поживании, и вечностей жадных чужеземцам и заграничникам, ани соседом того панства давать не маем“ ⁵⁾. В. К. дэклараваў за сябе і за сваіх патомкаў даваць апошнія толькі „Литве, а Руси родичом старожытным и врожанцам Великого Князства Литовского и тых земель, тому Великому Князству належачих“. Статут дапушчае, аднак, магчымасьць такога выпадку, калі, наперакор гэтак катэгарычна выказанай забароне, усё-такі ў руках чужаземца акажацца тое ці іншае дзяржаньне, якое было дадзена В. Князем дзякуючы настойчывым просьбам чужаземца. У такім выпадку, калі выявіцца незаконнае ўладаньне альбо дзяржаньне, „тогда маетность его вся маеть быть взята до столу и скарбу нашего Великого Князства Литовского“. Выключэньне складаюць толькі тыя з чужаземцаў, якія аселі на тэрыторыі гаспадарства „з ласки данины нашею, альбо которым иным правом“. У гэтым разе асобы „оселости оное уживати мають“, нараўне з іншымі грамадзянамі Вялікага Княжства, але ў той-жа час яны абавязаны адбываць з тых земляў „службу земскую тому панству“. Дапушчаючы магчымасьць уладанья зямлей эмігрантамі, законадаўства II Статуту тым ня меней патрабуе, каб чужаземец „на достоинства и всякий вряд духовный и свецкий не маеть быть обиран, а не от нас господаря ставлен“. У выпадку, калі-б які-небудзь чужаземец, што займаў тую ці іншую сьвецкую ці духоўную пасаду, не захацеў-бы ад яе адмовіцца пасьяла напамінаньня, то такі „маетнасть свою на нас, В. К. Литовского, тратит“ ⁶⁾.

Шляхецкая зямельная ўласнасьць усіх відаў:—вотчынная, выслужаная альбо купленая, як агульнае правіла, недатыкальна. Аднак, з гэтага агульнага правіла ёсьць і выключэньні. Гаспадарскія падданья, што ўцяклі „до земли неприятельской“, разглядаюцца як дзяржаўныя

⁴⁾ Статут 1529 (Временник Московского Общества Истории и Древностей Российских; книга 18, М. 1854). Раздел III арт. 3.

⁵⁾ Статут 1566 (Издание Моск. Общ. Ист. и Древ. Рос.). Раздел III арт. 9.

⁶⁾ Статут 1566, Раз. III, арт. 9.

злачынцы і таму „таковий кожний честь свою тратит, а имение его отчизное, и выслуженое, и купленое ни детям ни ближним, только на нас, господаря“ ⁷⁾).

На аснове недагыкальнасьці шляхецкага зямельнага ўладаньня пасья сьмерці бацькоў „сынове и дочки отчизны отдалены быть не мают“. Увашоўшы ва ўладаньне бацькаўскай спадчынай, яны карыстаюцца, нараўне з іншымі зямляўласьнікамі ўсімі „вольностями и сурвольным правом, яко княжата и панове хоруговые; шляхта и мещане Великого Князства Литовского посядают и на пажитки свои оборочают“ ⁸⁾). Аднак, гэтая агульна-абавязковая юрыдычная норма можа быць парушана, і дзеці трацяць права на нярухомую маемасьць у тым разе, калі-б бацька „от детей втек до земли неприятельское“, а дзеці, што засталіся дома „не были-бы дельные“. Пры існаваньні-ж асобнага ад бацькі ўладаньня, калі, згодна закону, будзе даведзена, што дзеці ня ведалі аб умысьле свайго бацькі, „тогда они части свое не тратят“ і на гаспадара толькі „тая часть отцовская спадывает“. Гэтак сама, у выпадку, калі-б уцёк заграніцу выдзелены сын, а бацька і браты ня ведалі аб яго умысьле і ніяк яму не дапамагалі, з чаго і маглі-б „вывестися присягами телесными, тогда они частей своих не тратят, лечь только того брата часть, который втек спадывает на нас гасподаря“ ⁹⁾).

Законадаўства другога Статуту поўнасьцю пераймае палажэньні, што маюцца ў першам Статуте, у адносінах конфіскацыі зямлі ўласьнікаў уцёкшых „до земли неприятельское“. Статут 1566 г. толькі дапоўніў законадаўства першага Статуту тым, што маемасьцю, якая не падлягае конфіскацыі, зьяўляюцца ня толькі выдзеленыя часткі дзяцей, але і добранабытая „власного набытья своего“. Разумеецца, што дзеці ня былі асьведомлены аб умысьле іхнага бацькі і ня прымалі ў ім ніякага ўдзелу ¹⁰⁾. Апроч таго, Статут 1566 году вымагае, каб аддзелены сын „мешкал-бы на том кром отца своего не в одном месте, з ним, а не за одним плотом и небыл подозренный“ ¹¹⁾. Таксама, не падлягаюць конфіскацыі ўладаньні і жаночыя „отчизные и материстые“, а таксама атрыманае ад злачынца мужа вена, калі толькі выявіцца, што жонкі „таковых здрайц, которые не будут ли ведали, тое зрады мужов своих, а с того се выведут прысегами своими“ ¹²⁾. Не падлягаюць, таксама, конфіскацыі землі праданья і запраданья да моманту ўцяканьня за граніцу, калі толькі ўласьнік гэткай маемасьці „окажет на то листы и держанья своего доведет“. У разе, калі ён адмовіцца прысягай апраўдаць сваё ўладаньне, „тогда тое купленое, або закупленое имение тратит“ ¹³⁾).

Статут першага выданьня, устаўляючы, як агульнае правіла, што дзеці ня могуць быць пазбаўлены спадчыны пасья сваіх бацькоў, калі толькі апошнія не зрабілі злачынстваў дзяржаўнага характару, аднак, з гэтага агульнага правіла апошні робіць некаторыя выключеньні. Перш за ўсё траціць права на ўладаньне нярухомай маемасьцю кожная дзяўчына, якая „пашла да чужой земли, да Полци, або до Мазовш або до которое колве земли, маючи имена отчизны, и материстые, в панстве нашем в Великом Князстве Литовском“. Дзяўчына, што вышла замуж за чужаземца траціць сваё права ўладаньня „отчизными і маця-

7) Статут 1529, Разд. I, арт. 2.

8) Статут 1529, Разд. III, арт. 9.

9) Статут 1529, Разд. I, арт. 4.

10) Статут 1566, Разд. I, арт. 6.

11) Статут 1566, Разд. I, арт. 11.

12) Статут 1566, Разд. I, арт. 3.

13) Статут 1566, Разд. I, арт. 10.

рыстымі“ землямі, якія адыходзяць „на стрьев рожахных“. У выпадку адсутнасці гэтых, — „на яе блізкіх“. Пры тым насельнікі не павінны даваць гэтай дзяўчыне ніякага „пасагу“¹⁴). Так сама дзяўчына, якая выйшла замуж бяз волі бацькі і маткі, траціць ня толькі права на пасаг, але зусім адхіляецца наслідаваньня мацярынскаю маемасьцю нават у тым разе, калі-б яна была адзіною дочкаю ў сваіх бацькоў¹⁵). Уся-ж „отчизна спадывае на блізкіх“. Таксама, калі-б якая небудзь дзяўчына сірота, вышла замуж бяз згоды „стрыев, або брати сваей“, то яна таксама траціць права на ўладаньне законнай сваёю часткай маемасьці. Каб абегчы злоўжываньняў, якія пры гэтым маглі-б вынікнуць, Статут 1529 г. дазваляе дзяўчыне, што жадае выйсці замуж, але якой браты і дзядзькі робяць у гэтым перашкоду, звярнуцца за дапамогай „дальших кровных своих, або до враду“. У гэтым выпадку, яна ня траціць права на маемасьць. У праціўным выпадку, калі яна ня звернецца да ўраду альбо да блізкіх і была-б дарослай усё такі пойдзе замуж, „тогда имене тратит“¹⁶). Статут прадбачыць магчымаць абражаньня дзецьмі бацькі альбо маткі. У такім разе, „если бы сын отца ударил, або зсоромотил, або которые втиски и пренегбанья ему чинил“, то бацька мае права адхіліць сына ад правоў на спадчыну. У разе, калі-б у бацькі быў адзін сын, тагды дзьве часткі маемасьці пераходзяць да сваёй, а трэцюю частку ён можа „обернути“ па ўласнаму жаданьню. У аналёгічных выпадках і матка можа адхіліць сваю дачку „от свае части материстого“¹⁷). Аддаленьня ад права на спадчыну праз духоўную запісь Статут першай рэдакцыі не дазваляе. Каб абегчы злоўжываньняў, Статут патрабуе, каб тая старана, што мае замер адхіліць сваіх дзяцей ад спадчыны, „приходши перед господарем, або перед урядником, поведити и дати на него слушные причины“, тагды, калі з гэтым згодзіцца ўрад, альбо гаспадар, парушыўшага пачцівасьць да бацькоў можна „за его вступ злый записом от имени отдалити“¹⁸).

Статут другое рэдакцыі закранае тыя-ж самыя пытаньні, якія былі ўзьняты ў Статуце першага выданьня. Стоячы на пункце гледжаньня неаддальвальнасьці дзяцей ад наслідаваньня бацькаўскае і мацярынскае маемасьці, Статут другога выданьня дапушчае таксама рад выключэньняў, часткай аналёгічных першаму Статуту, часткай уводзіць новыя выпадкі, дзякуючы якім бацька мае права адхіліць сваіх дзяцей ад маемасьці. Статут 1566 г. адмовіўся аддальваць ад права на ўладаньне нярухомасьцю тых дзяўчат, якія вышлі замуж за чужаземцаў. Статут патрабуе толькі „иж бы каторыи колвек, оселый и неоселый оженился в Литве и побрал по жене имения“, у выпадку „войны и каждое потребности Великого Князства Литовского“, быў абавязаны адбываць з тых маёмасьцяў вайсковую службу, не адмаўляючыся тым, што яму жонка тае маемасьці не запісала. У выпадку, калі запатрабаваньне гэтае ім будзе парушана, то тагды ён і яго жонка „тратят тье имения“¹⁹). Статут 1566 г. поўнасьцю падзяляе пункт гледжаньня першага Статута, згодна якога дзяўчыны, што вышлі бяз згоды бацькоў замуж, трацяць права на атрыманьне пасагу і адхіляюцца ад маемасьці етчызнай і мацярыстай²⁰). Таксама статут 1566 г. стаіць і на тым пункце

¹⁴) Статут 1529. Разд. IV, арт. 10.

¹⁵) Статут 1529. Разд. IV, арт. 11.

¹⁶) Статут 1529. Разд. IV, арт. 12.

¹⁷) Статут 1529. Разд. IV, арт. 14.

¹⁸) Статут 1529. Разд. IV, арт. 14.

¹⁹) Статут 1566. Разд. V, арт. 6.

²⁰) Статут 1566. Разд. V, арт. 7.

гледжанья, што дзяўчына, якая вышла замуж бяз волі на тое братоў і сваякоў, альбо бяз згоды ўраду, калі браты робяць перашкоды гэ-таму шлюбу, адхіляецца ад насьледаваньня²¹⁾. Статут 1566 г. прадбачыць яшчэ новы выпадак, калі дзяўчына альбо ўдава можа быць адхі-лена ад бацькаўскай альбо мацярынай маемасьці. Гэтак, калі дзяўчына, альбо ўдава, будучы шляхецкага пахаджэньня, выйдзе замуж за простага стану чалавека, то яна аддальваецца ад усіх маёмасьцяў, якія пераходзяць да сваякоў. Аднак тыя, што атрымалі спадчыну, павінны гэткай „девце, або вдове за тые іменья ее, отложить суму пенезей, подле шацунку Статутового, але по паловицы т. е. даючы за каждую службу людей 5 коп. грашей, а иншие грунты сумы по половицы“²²⁾. Апроч таго, гэтакія ўдовы і дзяўчаты, што вышлі замуж за простага стану людзей, трацяць сваё вена. Усякія абавязанасьці дзяцей і кроў-ных трацяць у гэтым выпадку сваю сілу. Статут другога выданья прадбачыць, таксама, рад выпадкаў калі бацькі, зразумела за згодай адпаведнай улады, маюць права аддаліць сваіх дзяцей ад насьледаваньня. Ён зазначае магчымасьці: 1) калі „сын кгвалтовне руку поднесет на родичов, альбо имение за живота з рук отцовских кгвалтовней отыймает“. 2) Калі сын учыніць „значную кривду“ свайму бацьку, альбо якім небудзь спосабам зробіць замах на яго жыцьцё. 3) Калі сын ці дачка праз злосьць і ненавісьць будучь рабіць заходы на жыцьцё баць-кі альбо маткі. 4) Калі сын адмовіцца ўзяць на сябе паруку па сваім бацьку, хоць справа закранала жыцьця апошняга, альбо наогул адмаўляўся ўзяць на сябе які-небудзь абавязак у адносінах да свайго баць-кі. 5) Калі дзяўчына, ня вышаўшы замуж, ня гледзячы на тое, што кроўныя ня чынілі ёй у гэтым ніякіх перашкод, вядзе непачцівым спосабам жыцьцё, а хаця і дасягнула 25 гадоў, усё такі ня вышла за-муж, але жыла старым спосабам, „тогда родичове могут от имени выдетечить, а то для того, аж их послушна быть и в малженство пойти не хотела“. 6) Калі сын вызначаецца псыхічнай ненармальнасьцю в „земстью розума“. 7) Калі хто небудзь з бацькоў аказаўся ў палоне, а сын адмовіўся іх выкупіць, уладаючы пры гэтым сваёю ўласнаю ма-емасьцю. 8) Сыны, што адступіліся хрысьціянскае веры. Зразумела, адхі-леньне сыноў ад насьледаваньня можа быць зроблена на духоўніцаю, але толькі ў прысутнасьці ўлады. Апошняя павінна выслухаць зробленую, заяву праверыць яе асновы, і тагды запісаць у адпаведную кніжку²³⁾.

Права ўладанья нярухомай маемасьцю грунтуецца на гаспа-дарскім падараваньні, замацаваным лістом, альбо даўнасьці часу. Усякае зямельнае дзяржаньне павінна адпавядаць таму, што запісана ў лісьце гаспадарскім. Земляўласьнік, які атрымаў ад В. К. ліст на зямельнае ўладаньне, але пры ўводзе ва ўладаньне захапіў больш „нижли просил“ у такім выпадку „тую выслугу и данину тратит“. Роў-на-ж, каліб земляўласьнік захапіў без даніны зямлю і далучыў яе да сябе, то такая асоба траціць сваю выслугу і „тое забраніе“, якая спадвае на гаспадара. Так-жа сама, калі хто небудзь „ку отчизному своему имению люди або земли, пуши, або ловы возера без данины забрал“, дык у такім разе з мэтай пакараньня, з яго маемасьці вы-дзяляецца частка роўная па каштоўнасьці забранай ім маемасьці, якая „спадывае на господаря“. У разе калі земляўласьнік захапіў толькі людзей з зямлёй або без зямлі, альбо захапіў пустую зямлю, то з яго зямельных ўладаньяў робіцца адпаведная компенсацыя., мае

²¹⁾ Статут 1566. Разд. V, арт. 8.

²²⁾ Статут 1566. Разд. V, арт. 11

²³⁾ Статут 1566. Разд. VIII, арт. 7.

каждого человека сколько будет взял своими отчызнами навязывает, из землями, а земли кождую землю землей".²⁴⁾

Урад Вялікага Княжства Літоўскага строга пільнаваўся вышэй паказанага артыкулу першага Статуту. Пры ўтварэнні аграрнай рэформы Сьгізмундам Аўгустам у заходніх частках Вялікага Княжства Літоўскага, адбывалася паверка праў на землю. У разе, калі дзяржальнікі зямлі ня мелі адпаведных дакумантаў на права ўладання зямлёй, то ўсе гэтыя бездакумантныя землі адпісваліся на гаспадара²⁵⁾. Земляўласнікі Вялікага Княжства Літоўскага маглі аказацца ўласнікамі зямляў, на якія яны к моманту выдання Статуту 1529 г. ня мелі ніякіх дакумантаў, і права ўладання якімі гравалася толькі на даўнасьці часу. Ужо ў шляхецкіх прывілеях фактычна замацоўвалі іх за ранейшымі ўласнікамі. Статут 1529 году гарантаваў шляхце недатыкальнасьць гэтых дзяржаньяў. Гэтак, калі-б хто-небудзь уладаў спакойна маемасьцямі і паселенымі землямі яшчэ ад часоў Казіміра, хаця-б на іх ня было ніякіх апраўдальных дакумантаў і ніхто-б на іх не заяўляў пратэнзій „и о том до короля Олександра будет ся никто ся не привпоминал бы“ то гэтакія асобы захоўваюць за сабою права ўладання.²⁶⁾ У выпадку-ж падняцьця іску адносна незаконнага ўладання В.К. павінен быў „справедливость чинити без отволокі.“²⁷⁾ Калі-ж хто адбярэ ад гэткага ўладальніка землі а патым выявіцца, што гэтая зямля знаходзілася ва ўладанні сям'і ад часоў Вітоўта, Сьгізмунда і Казіміра, то гэтакі ўладальнік захоўвае поўнае права на сваю землю.²⁸⁾

Статут першага выдання, замацоўваючы за ўладаннікамі землі, якімі яны валадалі ад старых гадоў без дакумантаў, пры адсутнасьці якіх бы то ні было сустрэчных спрэчных іскаў на прычыне ўладання зямлёю, павінен быў азначаць пунктуальна таксама і тэрмін даўнасьці, пасьля якога ніякія іскі ў адносінах да нярухомай маемасьці ня будуць дзейнымі. Статут першага выдання аканчальна азначае тэрмін даўнасьці 10 гадамі. Па выхадзе 10 гадоў усякія іскі зьяўляюцца ня дзейнымі, і нярухомае ўладаньне застаецца ў руках тае асобы, якая трымала зямлю на працягу гэтага часу. Аднак гэты тэрмін даўнасьці не пашыраецца на недарослых да моманту іх сталага ўзросту, калі даросламу „младенцу“ выйдзе 18 гадоў, а „девец 15 лет“. Адналькова, тэрмін даўнасьці ня мае свайго юрыдычнага значанья для тых асоб, што знаходзіліся заграницей, зразумела, з дазволу В.К., аж да павароту гэткай асобы назад да дому. Для тых, што вярнуліся з заграницы, тэрмін земскае даўнасьці пачынаецца „от того часу, как с чужой стороны к своей земле приедеть“.²⁹⁾

Статут першага выдання прадбачыць магчымасьць гэткага выпадку, калі дзьве асобы заяўляюць пратэнзы на адну і тую-ж зямлю, і калі кожны з тых, што даходзіць на яе права, мае пэўную аснову сваіх дамаганьяў. Гэтакія спрэчныя пытаньні могуць узьнікнуць толькі ў тым выпадку, калі ўрад выдаць два дакуманты на права ўладання адной і таеюж зямлёю і людзьмі. Зразумела, выданьне двух дакумантаў зьяўляецца вынікам памылкі Ураду і злоўжы-

²⁴⁾ Статут 1529 разд. I арт. 8

²⁵⁾ Пичета. Аграрные реформа Сигизмунда-Августа в литовско-русском государстве ч. I Москва 1917 г.

²⁶⁾ Статут 1529 г. разд. I арт. 14.

²⁷⁾ Статут 1529 г. разд. I арт. 14.

²⁸⁾ Статут 1529 разд. I арт. 19.

²⁹⁾ Статут 1529, разд. I, арт. 18.

ванья з боку таго, хто прасіў аб падарэньні, ведаючы, што гэтае ўладаньне знаходзіцца ў другіх руках. У такім выпадку захоўвае сваю сілу „першы прывілей або лист колко лет поживал и в держаню был“. Статут падымае, так сама пытаньне аб тым, як быць з тымі землямі, што былі падараны земляўласнікам, якія ня гледзячы на тое, што атрымалі ад гаспадара лісты на ўладаньне зямлёй, на працягу 10 гадоў не ўвашлі ва ўладаньне данымі ім землямі. У гэткім разе, за выключэньнем тэрміну даўнасьці, яны трацяць права на ўладаньне надаранай В.К. зямлёю ³⁰). Статут другога выданьня закраае тыя-ж пытаньні, але ў вырашэньне апошніх ён ня ўносіць ніякіх зьмен ³¹).

Ужо шляхецкія прывілеі дазволілі ўласнікам нярухомай маемасьці распараджацца ёю па ўласнаму жаданьню ³²). Урад павінен быў кантраляваць вольнасьць звароту зямельнай уласнасьці з тым, каб ад гэтага не пацярпелі інтарэсы дзяржавы, з тае прычыны, што кожнае зямельнае дзяржаньне было звязана з адпраўленьнем ваеннай павіннасьці дзяржаве.

Статут 1529 году, захоўваючы за земляўласнікамі права вольнага распараджэньня сваімі землямі, аднак абмяжовывае апошняе права ў адносінах фамільных і выслужаных маемасьцяй „вольную моц имения своего третью часть отдать, продати, даровати и в пожитки добровольные привести“, зразумела з прыняцьцем пад увагу вызначаных законам фармальнасьцяй, і атрыманьня ад цэнтральнай альбо правінцыяльнай улады дазволу на права заключэньня адпаведных грамадзянскіх зьдзелак ³³). Разумеецца, што гаспадарская адміністрацыя не магла рабіць ніякіх перашкод у тым выпадку, калі адчужэньню падлягала толькі адна трэця ўладаньня. Самы-ж зварот зямляўласніка да адміністрацыі быў выклікан неабходнасьцю кантроля з боку дзяржаўнай улады, якая сьлядзіла за тым, каб закон ня быў парушаны дзяржалінікамі зямельнай уласнасьці. Аднак, Статут, даючы земляўласніку права прадаць на вечнасьць толькі трэцюю частку маемасьці, у той-жа самы час дазваляе апошняму ў выпадку неабходнасьці, „если б была б потреба на службу нашу земскую пенези, две части заставить и толку“, пры ўмове, што застаўная сума ня будзе большаю вартасьці адданых у заставу двух частак. У выпадку парушэньня гэтага патрабаваньня, кроўныя, пры выкупе застаўнае маемасьці „не повинны больш дати одно, чого стоят тые две части“. Асаба, што ўзяла маемасьць у заставу і давала пазыку, якая перавышае вартасьць маёмасьці, траціць гэтую лішку беззваротна ³⁴).

Статут 1529 году, дазваляючы адчужваньне пэўнага ліку зямлі, а таксама дапушчаючы магчымасьць заставы і апошняй непраданай зямлі, ішоў на сустрэньне тагочасным запатрабаваньням жыцьця. Народная гаспадарка, якая ўжо разьвілася, і асабліва сельска-гаспадарчы пад’ём, што тагды адбываўся, утваралі крайнюю неабходнасьць мобілізацыі зямельнай уласнасьці. Пагоня за зямлёю, з боку асобных прадстаўнікоў шляхецкага стану, была прычынай значнага запрапанаваньня асобнымі земляўласнікамі сваіх земляў на продаж ³⁵).

Абмяжаваньне першага Статуту адносна права распараджэньня знаходзілася ў супярэчнасьці як з запатрабаваньнямі народнай гаспадаркі, гэтак і з шляхецкімі правамі і прывілеямі. Калі шляхецкія пра-

³⁰) Статут 1529 Разд. I арт 24.

³¹) Статут 1516, Разд. I стр.15, 28, 29 Разд. III арт. 38.

³²) Любавский. Очерки истории, Привилей 1413. арт. 4., Привилей 1447, арт 1.

³³) Статут 1529 Разд. I, арт. 15.

³⁴) Статут 1529, Разд. I арт. 16.

³⁵) Пичэта. Эпоха городское гаспадаркі Беларусі. (Полымя. 1925, № 6.)

вы давалі шляхцічам права вольнага распараджэння сваею маемасьцю, але апошнія ўсё такі абмяжоўвалася дзейным законадаўствам, то зусім зразумела, што кляса земляўладальнікаў павінна была імкнуцца да таго, каб дабіцца зьмены адпаведнага артыкулу першага Статуту. Спачатку ўсе абмежаванні першага Статуту былі захаваны ў Статуце 1566 году³⁶⁾, што, зразумела, знаходзілася ў поўнай супярэчнасці з артыкулам гэтага-ж самага Статуту, які дазваляў „всім станам шляхецкага народу, яко людем вольным... именьями своими отчизными, материстыми и якимже кольвек обычаем набытыми шафовати, водле потребе воли и подобанья своего отдати, продати, даровати, записати, заставити в долгу и в сумах завести заменяти“³⁷⁾. Нязьмененая юрыдычная норма Літоўскага Статуту сустрэла супярэчанні з боку шляхты на Берасьцейскім Сейме 1566 г., які адмяніў вышэй паказаны артыкул Статуту. Згодна вырашэння Берасьцейскага Сейму, кожны земляўласнік мае права распараджэння сваімі айцоўскімі, земскімі, матчынымі, выслужанымі і купленымі маемасьцямі, бяз усякага абмежавання. Кожны земляўласнік мае право „водле доброе воли своее и мысли, отдати, даровати, и записати, заставити, от детей и близких отдалити подле баченья своего тым шафовати“ Для ўтварэння гэтакае зьдзелкі ўжо цяпер не патрабуецца дазволу дзяржаўнай улады. Шляхціч, які ўтварае тую ці іншую грамадзянскую зьдзелку, павінен аб гэтым паведаміць уладу для занясення яго заявы ў належныя актавыя кніжкі аб тым, што такая-то маемасьць перайшла ва ўладаньне другое асобы³⁸⁾.

Статут першага выданьня, дазваляючы адчужваньне пэўнай часткі маемасьці, аднак не пашырае гэтага права на апякуноў. Апошні „не моцон есть отчизны детиное продати, або яко кольвек стратити, а ни тэж того имена их граничити“. У выпадку парушэння апякуном гэтай пастановы, дзеці, дасягнуўшы сталасьці, заховываюць за сабою права праз суд дабівацца аднаўленьня парушаных іхных інтарэсаў. Прычым, у гэтым разе, земская даўнасьць вядзе свой пачатак толькі з таго моманту, калі дзеці дасягнуць „супольных лет“³⁹⁾. Таксама, старэйшы сын ці старэйшы брат, што быў апякуном сваіх братоў і ў той жа час суўласнікам непадзеленай маемасьці, ня можа, за выключэньнем толькі часткі, якая на яго прыпадае, „задолжити, продати, заставити, отдати, стратити“. У выпадку калі суўласнікам прыдзецца адказваць за даўгавыя абавязнасьці бацькоў, якія знаходзяцца на маемасьці, то старэйшы брат, „с вedomа и з волею, и с порадю старших приятелей дому своего, тогда моцон будет имения брати своей в пенезях завести, а тые долги отцовские, або матчины со своих частей мают заплатити, с тых же пенезей“. пры тэй аднак умове, што сума, атрыманая за адданьне маемасьці ў заставу, ня будзе перавышваць велічыні даўгоў⁴⁰⁾.

Статут 1566 г. ня ўнёс ніякіх зьмен у пастановы першага Статуту⁴¹⁾. Статут першай рэдакцыі, абмежаваўшы права распараджэння ўласніка сваею отчызнай зямлёй, увёў таксама абмежаванні і ў права земляўласнікаў на духоўныя запісы. Паколькі права адказных было зусім вольным і частка зямлі магла быць перададзенай, праз адказанні у чужыя рукі, пастолькі Статут першай рэдак-

36) Статут 1566. Разд. III. арт. 4.

37) Статут 1566. Разд. III. арт. 33.

38) Статут 1566. Разд. VII. арт. I.

39) Статут 1529. Разд. V. арт. 5.

40) Статут 1529. Разд. V. арт. 7.

41) Статут 1566. Разд. VI. арт. 10 и 11.

цыі абмежаваў адной трэцяй часткай маемасці фамільнай і выслужанай, якую можна аддаваць па адказаньню ⁴²⁾.

Статутавае права ведае яшчэ асобны від земляўладання гэтак званае „заставное землевланение“, якое ўжо к XV веку мела пэўнае пашырэнне. Пад застаўным земляўладаньнем Статут разумее землі, адданыя за доўг у забеспячэнне апошняга. Звычайна, застаўленыя двары пераходзілі ва ўладаньне і эксплёатацыю крэдытора. Прыбытак ад эксплёатацыі зьяўляўся свайго роду працэнтамі за пазычаныя грошы. Права заставы шырока практыкавалася ў канцы XV і пачатку XVI веку, як самім гаспадаром, так і прыватнымі асобамі. Вялізарны лік вялікакняжаскіх такіх даменаў знаходзіўся ў заставе ў літоўска-беларускіх магнатаў ⁴³⁾. Звычайна застаўленым уладаньнем распараджаўся крэдытор. Аднак, бывалі выпадкі калі застаўленая маёмасць застава-лася ў карыстаньні ўласніка. Разумеецца, гэта зьяўляецца выключэннем. Застаўныя зьдзелкі маглі быць на тэрмін і без вызначэння апошняга.

Пры перадачы ў часовае ўладаньне заставы, уласнік ня траціў права ўласнасці на застаўленую нярухомую маёмасць. Дзякуючы гэтаму земская даўнасьць не пашыраецца на застаўныя ўладаньні, бо крэдытор, які атрымаў землю ў заставу, не зьяўляецца поўным распарадчыкам уладання. Дзякуючы адсутнасці права земскай даўнасьці ў адносінах да бяз тэрміну застаўленай маёмасці, уласнік апошняе мае права „отложивши перед врядом пенези“, патрабаваць звароту сабе назад „заставленых держний дедицства своего... так за правом своим прирожоным, так яко колве инак набытым“. Дзяр-жальнік заставы ня мае магчымасці адмовіць уласніку ў звароце яму назад адданай ў заставу нярухомасці. У выпадку калі-б дзяржальнік заставы, пры падняцці іску не зьявіўся-б у суд, то ўласнік уваходзіць ва ўладаньне застаўленай маёмасцю, а застаўная сума пакі-даецца ў распараджэнні ўраду для перадачы яе дзяржальніку за-стаўнай маёмасці, які ў суд не зьявіўся ⁴⁴⁾. Загым Статут перадба-чыць магчымасць гэткага выпадку, калі сыходзіць тэрмін застаўнае зьдзелкі, а сам уласнік ня мае магчымасці выкупіць свае маёмасці. У гэткам разе Статут дае ўласніку маёмасці палёгачны гадавы тэр-мін, па выхадзе якога маёмасць можа быць выкуплена ⁴⁵⁾. У разе, калі, па выхадзе гэтага тэрміну сам уласнік маёмасці, альбо яго сваякі, да якіх павінен зьвярнуцца ўласнік застаўленай маёмасці з прапа-новай выкупіць апошняю ня зрабяць гэтага на працягу палёгачнага гадавога тэрміну, то застаўленая маёмасць робіцца ўласнасцю крэдытора ⁴⁶⁾. У выпадку, калі асоба, якая аддала маёмасць у заста-ву, памрэ да выкупу, то Статут дае права сыну альбо сваяку выку-піць маёмасць не чакаючы канца палёгачнага тэрміну ⁴⁷⁾.

Статут першае рэдакцыі, абараняе інтарэсы, як уласніка за-стаўленай маёмасці, гэтак і яго блізкіх, ад незаконнага прыўлашч-вання дзяржальнікам застаўленай маёмасці; без захавання тых над-ворных формаў, прысутнасць якіх павінна была абараняць інтарэсы сям'і і ў той-жа час ставіць пад ахову закона таксама і інтарэсы дзяр-жальнікаў застаўных маёмасцяў. Статут 1529 году не дапушчае зва-роту застаўленай на тэрмін маёмасці да сканчання тэрміну заставы. Статут адносіцца адмоўна да спробаў гэткага роду і разглядае апош-

⁴²⁾ Статут 1529. Разд. V, арт. 18.

⁴³⁾ Пичета, Аграрная реформа, ч. I стр. 37.

⁴⁴⁾ Статут 1529. Разд. X, стр. 5.

⁴⁵⁾ Статут 1529. Разд. X арт. 5.

⁴⁶⁾ Статут 1529. Разд. X, стр. 9.

⁴⁷⁾ Статут 1529, Разд. X, арт. 5.

нія як дзеянні крiмінальнага характару, за якія вiнаватая асоба падлягае пакаранню. Гэтак, калi-б хто-небудзь застаўi каму маемасьць альбо людзей сваiх на пэўны тэрмін, а затым ня выплацiўшы грошы да выхада тэрміну, адабраў застаўленую маемасьць альбо людзей, то вiнаваты ў гэткім дзеянні павiнен заплацiць за гвалт 12 рублёў-грошаў i столькі-ж на карысьць В. К. Апроч таго, калi-б застаўленыя людзi не захацелi рабiць на свайго часовага дзяржальніка i тым самым зрабiлi яму ўшчэрбак, тагды ўласнік застаўленай маемасьцi павiнен „за кождый тыдзень мае т платiтi навязкi шесть грошей за того, каторый будет мети волы а клячу, а за того, который пеш будет, мае т платити тры грошы“. Роўна-ж, калi-б скончыўся тэрмін заставы, i дзяржальнік застаўленай маемасьцi не захацеў бы ўзяць належную яму суму грошаў i вярнуць уласнікам застаўленую маемасьць, то ў гэткім разе, уласнік павiнен звярнуцца да павятовага вiжа, які павiнен аддаць другой старане належныя ёй грошы. Калi-б дзяржальнік застаўленае маемасьцi ў гэткім разе адмовiўся ўзяць грошы, то тагды вiж павiнен аддаць грошы ў гаспадарскі скарб i ўвесць i ва ўладаньне ўласніка маемасьцi, што была ў заставе ⁴⁸⁾. Статут другое рэдакцыi фактычна ня ўнёс нiякіх зьмен у сутнасьць статутавага застаўнага права ⁴⁹⁾.

Звычайна, у заставу аддавалiся толькi землi, якімi ўласнікi валадалi на правах поўнае ўласнасьцi i неабмежаванага распараджаньня⁵⁰⁾. I жонка магла аддаваць у заставу, атрыманае ад мужа вена. Усякага роду дагаворы аб заставе маемасьцi павiнны былі быць пісанымi. Застава маемасьцi спынялася ў выпадку выплаты доўгу альбо ўтварэньня выкупу. Маемнасьць, нявыкупленая ў тэрмін, пасьяла адбыцьця ўсiх фармальнасьцяў пераходзiць ва ўласнасьць крэдытора ⁵¹⁾.

Права ўладаньня зямлi, як агульнае правiла, саправаджалася з абавязкам для ўласнікаў адбываць ваенную павiннасьць. Статутавае права ня ведае права ўладаньня зямлi, не звязаннага з адпраўленьнем ваеннай павiннасьцi. Статут 1529 году ўскладае на кожнага земляўласніка абавязак адбываць ваенную павiннасьць згодна земскае ухвалы „яко на тот час будет потреба указывати“. Кожны шляхцiц павiнен выходзiць на вайну асабiста i апроч таго выстаўляць на вайну пэўны лiк узброены людзей ў залежнасьцi ад велiчыні свайго ўладаньня, прычым той лiк службаў, з якіх выстаўляецца адзiн узброены чалавек, вызначвацца ўхвалай. Статут 1529 году, вымагаючы, каб кожны земляўласніка асабiста адбываў ваенную службу, дапушчае аднак магчымасьць незьяўленьня на ваенную службу у выпадку хваробы, належным спосабам засьведчанае. У гэткім разе, хворы земляўласнік павiнен выставiць замест сябе ўзброенага чалавека. Таксама, калi-б здаровы шляхцiц, маючы дарослага сына, ня выдзеленага, захацеў бы выслаць яго на вайну замест сябе, то за згодай гэтмана, гэткая замена бацькi сынам дапушчаецца⁵²⁾. У разе адсутнасьцi згоды, на вайну павiнны ехаць бацька. Шляхцiц, які адмовiўся адбываць ваенную службу, трацiць права на ўладаньне зямлi. Статут пагражае гэткаму шляхцiцу конфiскацыяй яго маемасьцi ⁵³⁾. Аднак, калi-б які шляхцiц ня прыехаў на вайну па законных

⁴⁸⁾ Статут 1529, Разд. X, арт. II.

⁴⁹⁾ Статут 1566, Разд. VII, арт. 14, 15, 16, 18 и 19.

⁵⁰⁾ Статут 1566, Разд. VII стр. 7.

⁵¹⁾ Статут 1566, Разд. VII стр. 18.

⁵²⁾ Статут 1529, Разд. II стр. 1, 5 и 6.

⁵³⁾ Статут 1529 Разд. II, стр. 1, 7.

прычынах, то, зразумела, гэтая незьяўленьне ня лічыцца незаконным і ня цягне за сабою конфіскацыі маемасьці⁵⁴). Статут другое рэдакцыі ня ўнёс ніякіх зьмен у агульны характар абавязкаў служылых земляўласнікаў, за выключеньнем толькі таго, што ўсякага роду пытаньні, якія дакранаюцца абароны земскай, абавязкова вырашаюцца на Вольным Сойме⁵⁵).

Што належыць застаўленых маемасьцяў, то пытаньне аб тым, хто павінен быў адбываць з апошніх ваенную службу, быў абмінуты ў Статуце першай рэдакцыі. Узьнікшыя на гэтым грунце непаразуменьні вымагалі тлумачэньня і нават юрыдычнага афармаваньня. Гэта было зроблена ў Статуце 1566 году. Апошні зазначае, як агульнае правіла, што дзяржальнікі застаўленых маемасьцяў, павінны „службу земскую того заступовати“, калі толькі ў застаўным дакумэнце не абгаворана, што абавязак адбываньня ваеннай службы застаецца за яго юрыдычным уласьнікам. Апошнія павінны былі адбываць ваенную службу і ў тым разе, калі дзяржальнікам заставы былі асобы, якія ня мелі права па свайму юрыдычнаму стану адбываць ваенную службу „гды бы оселости яковое и можности не мог меть“⁵⁶).

⁵⁴) Статут 1529, Разд. II, арт. 6.

⁵⁵) Статут 1566, Разд. II, арт. 1, 2, II, 12 и 13.

⁵⁶) Статут 1566, Разд. II, арт. 4.